

TALLEN VAN GEWELD

Deze publicatie komt voort uit het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950*. Een volledig overzicht van de publicaties van het programma is achter in dit boek dit vinden.

Het onderzoeksprogramma werd uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), volgens de geldende regels voor onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), waarvan KITLV en NIOD deel uitmaken. Het programma is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Nederlandse overheid.

NIMH

Afbeelding omslag: *Journalisten schrijven op het bordes van het landhuis in Linggarjati, Kuningan (West-Java), hun nieuwsberichten over de voortgang van de onderhandelingen tussen de Republiek en het Nederlandse bestuur, november 1946. Foto: Collectie IPPHOS.*

Afbeelding titelblad: *Mariniers doorzoeken de kampong Menganti ten westen van Surabaya, terwijl de bevolking wordt gedwongen te wachten en toe te kijken, 18 april 1946. Foto: Hugo A. Wilmar. Bron: Fotocollectie NIMH, inv. nr. 2174-0057.*

Ontwerp omslag en binnenwerk: BVDT – Bart van den Tooren

Kaarten: Erik van Oosten

Register: Femke Jacobs

ISBN 978 94 6372 688 7

e-ISBN 978 90 4855 681 6

DOI 10.5117/9789463726887

NUR 680

Creative Commons License CC BY NC ND (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>)

© De auteurs / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2023

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Inhoudsopgave

19	INLEIDING
37	I. INDONESIAË
38	Introductie
41	1 Oorlogsculturen
75	2 Op oorlogspad
117	3 Pen en geweer
159	4 Stemmen en stiltes
207	II. GEWELD
208	Introductie
211	5 Pesing, 15 april 1946
239	6 Zuid-Sulawesi, 1945-1948
293	7 Sedayu, januari-juni 1949
321	8 Peniwen, 19 februari 1949
357	III. NEDERLAND
358	Introductie
361	9 Het recht op geweld
397	10 Schandalen bezweren
433	11 De gemobiliseerde samenleving

475 **CONCLUSIE**

490 Noten

544 Lijst van afkortingen

547 Woordenlijst

549 Bronnen en literatuur

565 Dankwoord

568 Register

‘We all felt drunk from the joy that came from independence. We were full of emotion, unable to think of anything else.’ – Pramoedya Ananta Toer, in: Nagesh Rao (red.), *Exile: Pramoedya Ananta Toer in Conversation with Andre Vltchek and Rossie Indira* (Chicago 2006) 60

‘Deze strijd tegen de Hollanders is moord, niets anders dan moord. Bij elke aanval is ’t volk ’t slachtoffer. Hele kampongs en dorpen worden platgebrand, als represaillemaatregel, voor één gesneuvelde Hollandse militair. Willekeurig richt een kanon of mortier zich op zo’n plaatsje. Wie geen dekking zoekt, wordt weggemaaid.’ (16 augustus 1947) – Roswitha Djajadiningrat, *Herinneringen van een vrijheidsstrijdster* (Den Haag 1974) 8

‘If a crocodile bites a goat and tries to eat it up, we do not condemn the crocodile. That is its nature. But when the goat struggles to get free, we should not condemn the goat, either.’ – Opu Pa’Bicara van Akkarungeng, Andi Pangerang Opu Tosinilele, geciteerd in Shelly Errington, *Meaning and Power in a Southeast Asian Realm* (Princeton 1989) 21

‘Bij de Indonesiërs is het verlangen zelf hun zaken te regelen zo sterk, dat, ook al weten zij, dat dit minder perfect geschiedt dan met Nederlandse leiding, zij er niet voor schromen te zeggen recht te hebben op hun eigen catastrofe.’ – Jhr. C.H.V. de Villeneuve tijdens een vergadering met Beel, Jonkman, Van Mook e.v.a., Jakarta, 20 mei 1947, in: *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950* (20 delen; ’s-Gravenhage 1971-1996) deel 8, 755

‘De koloniale mentaliteit houdt alleen rekening met het eigen gezicht, maar nooit met dat van de Indonesiërs.’ (29 april 1947) – W. Schermerhorn, *Het dagboek van Schermerhorn. Geheim verslag van prof.dr.ir. W. Schermerhorn als voorzitter der commissie-generaal voor Nederlands-Indië, 20 september 1946 – 7 oktober 1947*. C. Smit (red.) (2 delen; Utrecht 1970) deel 1, 480

‘Men kan onze kolonialen misschien veel verwijten, maar niet dat zij niet volhardend waren.’ – H.F.L.K. van Vredenburg, *Den Haag antwoordt niet. Herinneringen van Jhr. Mr. H.F.L.K. van Vredenburg* (Leiden 1985) 279

‘Er zijn in Nederlands-Indië tussen 1945 en 1950 veel meer geweldsexcessen voorgekomen dan waarover tot nu toe is gepubliceerd.’ – Stelling bij het proefschrift van Willem IJzereef, *De wind en de bladeren. Hiërarchie en autonomie in Bone en Polobangkeng, 1850-1950* (proefschrift; Rijksuniversiteit Groningen 1994)

‘[L]a connaissance permet toujours à celui qui la détient la manipulation de l’autre; le maître du discours sera le maître tout court.’ – Tzvetan Todorov, ‘Introduction’, in: E.W. Said, *Orientalisme. L’Orient créé par l’Occident* (Paris 2005) 7-10, aldaar 8

‘De Hollander is op de eerste plaats ordemens. Hij heeft zich in Indonesië ordelijk gedragen of althans, naar de normen van de heersende orde.’ – Tjallingie Robinson, ‘Een land met gesloten deuren’, in: Idem, *Een land met gesloten deuren* (2e druk; Haarlem 2012) 68-75, aldaar 69

‘Men kan en wil niet geloven dat het geweld bestaat en daarom grijpt men dikwijls te laat in om moreel onaanvaardbare praktijken te stoppen of te corrigeren.’ – Hans Achterhuis, *Met alle geweld. Een filosofische zoektocht* (Rotterdam 2008) 452

Inleiding

Dit boek biedt een politieke en bestuurlijke geschiedenis van koloniaal geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. We beschouwen de bestuurlijke en politieke omgang met het geweld als een vorm van kennis. We onderzoeken niet primair de gewelddaden zelf, maar de manier waarop informatie over het geweld al dan niet circuleerde en aldus een rol speelde in de rechtvaardiging, stimulering of remming van dat geweld. Eenvoudig gesteld: wat werd buiten de kring van een betrokken legeronderdeel bekend over de geweldpleging en wat deden legercommandanten, politici en bestuurders met die wetenschap? Hiermee pogen we een verklaring te geven voor de Nederlandse tolerantie van het oorlogsgeweld in de oorlog in Indonesië.

Dat de oorlog in Indonesië zeer gewelddadig was, is geen verrassende uitspraak. Tellingen van slachtoffers, notoir onzeker maar duidelijk genoeg in de indicatie van de schaal, komen op ten minste bijna honderdduizend doden door Nederlandse handen aan Indonesische kant, ruim vijfduizend overleden Nederlandse militairen – onder wie ook de sterfgevallen door ziekte en ongevallen –, zo'n zesduizend (Indo-)Europese, Ambonese en Menadonese, en nog duizenden Indonesische en Chinees-Indonesische burgers.¹ Cijfers zeggen natuurlijk niet meteen iets over de aard van het geweld. In de afgelopen decennia is er een toenemend aantal studies naar het geweld

en vooral naar het Nederlandse legeroptreden in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog verschenen. Zij hebben ons begrip van de omvang en de dynamiek van het geweld bevorderd. Toch bestaat de neiging om het geweld van de Nederlandse troepen in de Indonesische oorlog te relativiseren, te negeren of te rechtvaardigen – bijvoorbeeld door het weg te strepen tegen het Indonesische geweld of a priori te stellen dat de meeste militairen van goede intentie en gedrag waren.

Wat een beter begrip niet helpt, is dat Indonesische slachtoffers van het geweld nauwelijks een stem krijgen of in beeld komen. Veel Nederlandse historische werken en documentaires hanteren een sterk ethnocentrisch perspectief. Recente televisiedocumentaires als *Na de bevrijding* (2014) en *Onze jongens op Java* (2019) laten zien hoezeer het Nederlandse beeld van de oorlog is uitgekleed en gereduceerd tot de repeterende ervaringen van de Nederlandse soldaten. Indonesische bronnen worden nauwelijks geraadpleegd, Indonesische ervaringen niet of summier weergegeven en de motivatie van Indonesische actoren wordt zelden uitgediept. We worden niet geconfronteerd met de gevolgen of de slachtoffers van het geweld, ook al is er wel ruimte voor een kritische noot.² In Nederland is de omgang met het koloniale verleden dus sterk op de eigen ervaring gericht.³ Ook monumenten in Nederland weerspiegelen de cultuur van eenzijdigheid en ontkenning. Ze herdenken vooral de eigen slachtoffers en gesneuvelden.⁴ Op zichzelf is dat allemaal wellicht verklaarbaar, en het is elders niet veel anders, maar het leidt wel tot een sterke vertekening van het geschiedbeeld.

Waar in Nederland het oorlogsgeweld in Indonesië tot vrij recent werd verhuld, is de geschiedenis van het geweld in Indonesië overal te vinden. Wie de lokale verhalen in Indonesië zoekt, komt alom de herinnering aan bloedvergieten tegen. In veel dorpen vinden we gedenkplaten, grafvelden en monumenten voor de slachtoffers van de onafhankelijkheidsoorlog. Tal van deze monumenten dateren overigens van de jaren zeventig of later, toen lokale of regionale legerautoriteiten monumenten oprichtten of sponsorden. De herdenkingscultuur draagt een sterk militair karakter en richt zich vooral op de revolutionaire strijd tegen de koloniale onderdrukker.⁵ Toch zijn er, ook op lokaal initiatief van burgers, veel monumenten voor de slachtoffers van Nederlands geweld opgericht. Maar elke vorm van herdenking creëert nieuwe stiltes. Buiten beeld blijven de mensen – vaak zelfs van binnen de gemeenschap – die ten prooi vielen aan het geweld van revolutionaire Indonesische soldaten of strijdgroepen. Hun lot is nog steeds moeilijk bespreekbaar in Indonesië.

De verhullingen en vertekeningen in beide landen zijn niet alleen te wijten aan de behoefte om de verwarrende, tegenstrijdige en duistere kanten van de onafhankelijkheidsoorlog ondergeschikt te maken aan het zelfbeeld van de eigen voortreffelijke natie – de goede en redelijke kolonisator aan Nederlandse kant, de heldhaftige revolutionaire natie aan de Indonesische – maar hebben ook hun wortels in de manier waarop in de oorlog zelf met informatie werd omgegaan. De wijze van spreken over het geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd heeft de latere historische herinnering sterk beïnvloed.

Dat deze invalshoek relevant en urgent is, bewijst de discussie van de afgelopen decennia in Nederland en – zij het veel minder – in Indonesië. De in Nederland overheersende vraag ‘hoeveel’ en wat voor geweld er in de revolutie had plaatsgevonden, heeft, zo zullen we betogen, alles te maken met de manier waarop de kennis over dat geweld indertijd is verbreid. De toenmalige informatievoorziening heeft het zicht op de aard van de strijd belemmerd. Op haar beurt heeft in Indonesië de retoriek tijdens de revolutie de dominantie van de militaire geschiedenis en het zwijgen over de slachtoffers uit talloze minderheidsgroepen teweeggebracht.⁶ De wijze van verslaggeving, de bewoordingen waarin die plaatsvond en de manier waarop de kennis is opgepikt en uitgedragen, zeggen alles over de manier waarop we nu in Indonesië en Nederland over het geweld spreken, schrijven en zwijgen, en waarom er met verbazing, geschoktheid of vergoelijking gereageerd wordt op ‘onthullingen’ van Nederlandse gewelddaden in de archipel. Daarom zijn de steeds terugkerende vragen van Nederlandse historici en politici – hoeveel geweld was er, en hoe erg was het nu eigenlijk? – voor Indonesiërs nogal onzinnig, want de sporen van het Nederlandse geweld zijn overal in Indonesië terug te vinden.

INFORMATIEMANAGEMENT

Voor dit boek onderzochten we de gecompliceerde werking van ‘informatie’ over het geweld in de onafhankelijkheidsoorlog. Daarbij keken we vooral naar de Nederlandse kant. Misschien klinkt de term informatie wat onschuldig, alsof we het over toeristische inlichtingen hebben, maar dat is misleidend. Informatie betreft het gehele *Vor- und Nachleben* van gewelddadige gebeurtenissen: woorden zetten aan tot gewelddaden en op zijn beurt wordt het geweld woord en krijgt het betekenis. Door de geschiedenis van geweld te volgen en te benaderen langs de weg van informatie, zijn we in staat om de macht van het woord en de woorden van de macht te wegen. We belichten

op grond van bestuurlijke rapportages, journalistieke berichtgeving, politieke debatten, propagandabeelden, particuliere correspondenties, geruchten en ingebrachte klachten de bestuurlijke en publieke mentaliteiten in de omgang met geweld, we identificeren doofpotten en klokkenluiders, en we determineren de wijze waarop betrokkenen verantwoording hebben afgelegd.

Twee verschillende dimensies van informatie vinden hun plek in dit boek: het informatiemanagement en de geweldsdiscoursen. Het eerste, het management, omvat alle manieren waarop kennis over het geweld werd opgeschreven, verkondigd, gedeeld, gebruikt, verzwegen en verantwoord. We volgen de routes die de informatie over geweld aflegde, vanaf de eerste verslaglegging in het veld en op straat tot aan de burelen van opperbestuurders, militaire bevelhebbers, politici, diplomaten en journalisten. Gedurende dat traject speelde een reeks van instanties, personen en protocollen van verslaglegging een belangrijke rol in het filteren en doorgeven van de informatie over hetgeen in het veld of op straat was gebeurd.

We zien informatie niet alleen in de vorm van de zogenoemde ‘informatieoorlog’, dus als een propagandistisch middel om tegenstanders, de eigen bevolking of de internationale omgeving te beïnvloeden. Het betreft evenmin alleen ‘nieuws’, als een geschiedenis van de invloed van de pers op samenleving en politiek. We zien informatie als een veelomvattender proces van vermelding, overdracht en politisering van kennis over het geweld in Indonesië, waarin veel spelers een rol vervulden. De circulatie van informatie stopte uiteraard niet na de oorlog, maar heeft in de vorm van herinnering, geschiedschrijving, herdenking onze blik op deze periode van oorlog en geweld verder beïnvloed.

Informatie kwam nooit in de vorm van een stroom van objectieve en onschuldige data of feiten, maar was het resultaat van selectie en vertaling en werd een onderdeel van de manier waarop macht werd uitgeoefend en politiek werd bedreven. Het informatiemanagement zegt dus alles over de legitimering en verantwoording van betrokkenen van en voor het toegepaste geweld.⁷ Zowel de Indonesische (Republikeinse) als Nederlandse overheden manipuleerden de boodschap van geweld. Zij waren zich zeer bewust van het belang van het woord en het beeld, en daarom spanden ze zich sterk in de berichtgeving te beïnvloeden, die daardoor een belangrijk bestanddeel van de geweldpleging werd. Militaire en civiele overheden frameden het geweld van de eigen troepen en dat van de tegenstander, verzwegen gebeurtenissen of hingen ze aan de grote klok. Overheden waren dankzij allerlei instrumenten – voorlichtingsdiensten, protocollen van verslaglegging, censuur – bij